

O mazowiecko-litewskiej ugodzie granicznej z 1358 r. (głos w dyskusji)

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Uprawianie historii sprawia mi przyjemność z kilku powodów. Jeden z nich to możliwość nowego odczytania przekazu pisanego, postawienie nowych hipotez, a następnie ich weryfikacja. Nie bez znaczenia jest również okazja do korekty postawionych wcześniej tez i poprawienia własnych omyłek. Stworzył mi ją opublikowany ostatnio artykuł Henryka Rutkowskiego na temat mazowiecko-litewskiej ugody granicznej z 1358 r.¹, za co jestem wdzięczna.

Kilka lat temu zajęłam się tą ugodą na marginesie książki poświęconej dziejom granicy mazowiecko-krzyżackiej². Po publikacji Henryka Rutkowskiego zarysowała się możliwość podjęcia dyskusji w dwóch płaszczyznach. Pierwsza dotyczy autentyczności zachowanego aktu ugody, a druga – interpretacji jego treści.

W odniesieniu do pierwszego zagadnienia trudno podjąć dyskusję, nie mając w ręce aktu i dysponując ograniczoną wiedzą o paleografii XIV i XV w. Uznając akt z 1358 r. za autentyczny, Henryk Rutkowski powołał się na opinię Franciszka Sikory, który na jego prośbę zapoznał się z dokumentem w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie³ i doszedł do wniosku, że pod względem paleograficznym pismo może odpowiadać rokowi 1358 (s. 141, 146). Podobnego zdania jest Alek Lickiewicz, który uznał, że pismo aktu odpowiada

drugiej połowie XIV w., ale także pierwszej połowie XV w.⁴ Stwierdzenie zatem, że pismo może odpowiadać połowie XIV w., nie przesądza, że jest to dokument pierwotny, co nie wyklucza powstania znanego nam egzemplarza tego aktu w drugiej połowie XIV w., a nawet w pierwszej połowie XV w.⁵ Nie negując opinii Franciszka Sikory, myślę, że pożądane byłoby opublikowanie wyraźnego *facsimile* tego aktu i zasięgnięcie opinii co do jego grafii u większej liczby badaczy. O tym, że w kancelariach książęcych istniały opisy wschodnich granic Mazowsza, jednoznacznie informuje fragment dokumentu powstałego przy okazji wykupu ziemi wiskiej z rąk krzyżackich i zastawieniu jej Januszowi I w 1401 r., w którym wymieniono „*litteras nostras super limitationibus et limitibus ac graniciebus inter terras et dominia videlicet Grodnen[sem] ex una et Visnen[sem] ac Gonyandzen[sem] parte ex altera consignatas, factas et ordinatas*”⁶, a także wymowa części późniejszych opisów granicy mazowieckiej.

Do niewyjaśnionych zagadnień związanych z omawianym dokumentem wciąż

⁴ А. Ліцкевіч, *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV ст.: назва і межы*, w: *Гарадзенскі палімпсест 2012. Людзі даўняй Гародні. XV–XX стст.*, ред. А.Ф. Смапенчук, Н.У. Снік, Гродна 2013, s. 16. Na stronach 29–30 Lickiewicz przedstawił bieg granicy, przytaczając starszą literaturę przedmiotu i nie wnosząc nic nowego do jej przebiegu. Nie rozpatruje na przykład, czy w przypadku Rajgrodu rzecz szła o miejscowość, czy o jezioro. Artykuł ten ukazał się po opublikowaniu mojej książki o dziejach granicy mazowiecko-krzyżackiej.

⁵ Dowodem na istnienie kilku egzemplarzy zawartych umów granicznych są wydarzenia w 1360 r. w Rajgrodzie, gdy strona krzyżacka przedstawiła odpis dokumentu ugody granicznej z 1343 r. Nie mógł to być jednak oryginał, ponieważ zabranie go w tak niepewną wyprawę groziło jego utratą. *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 5, Lfr. 2, Hrsg. K. Conrad, Marburg 1969, nr 893.

⁶ *Iura Masoviae terrestria*, t. 1, oprac. J. Sawicki, Warszawa 1972, nr 56. Por. K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do „Nowego Kodeksu dyplomatycznego Mazowsza”*, część III: *dokumenty z lat 1356[–1381]*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 40, 2002, s. 173; E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 265.

¹ H. Rutkowski, *Granica mazowiecko-litewska między Wisną a Grodnem z 1358 r.*, „*Studia Geohistorica*”, 5, 2017, s. 140–155. W dalszej części wypowiedzi numery stron odnoszące się do tego artykułu umieszczone będą w nawiasie.

² E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Pisą a Biebrzą)*, Warszawa 2013, s. 20–21, 23, 30, 32, 264–267.

³ Henryk Rutkowski szczegółowo opisał okoliczności powstania tego dokumentu i sylwetki poświadczających go osób. Przytoczył również znane z literatury przedmiotu opinie co do jego autentyczności. Nie ma zatem potrzeby ponownego ich omawiania.

należy sprawa nieobecności kasztelana wiskiego Sławca wśród osób poświadczających zawarcie ugody. Co ciekawe, nie pojawia się on również w 1360 r. w Rajgrodzie, podczas zatargu mazowiecko-/polsko-krzyżackiego⁷. Zamiast niego wymieniono starostę wiskiego (*capitaneus de Wisna*), skądinąd nieznanego. Można się zastanawiać, czy była to pomyłka spisującego relację z tych wydarzeń i – jak sądzi Anna Supruniuk – rzecz szła o starostę płockiego⁸, czy też podczas obu wydarzeń Sławiec przebywał poza granicami Mazowsza, na przykład w otoczeniu Kazimierza Wielkiego⁹ (ponieważ z końcem 1358 r. upłynął okres pozostawiania kasztelanii wiskiej w rękach Siemowita III), czy też była to próba wprowadzenia po 1358 r. urzędu starosty królewskiego w Wiźnie i osadzenia na nim Sławca, którego imię w relacji z wydarzeń 1360 r. pominięto. Nie można wykluczyć, że Sławiec był po prostu chory.

Drugie zagadnienie dotyczy identyfikacji wymienionych w opisie uzgodnionej granicy wyznaczników topograficznych, a co za tym idzie – jej prześledzenia. Istotne jest tu przypomnienie, że do poprowadzenia granicy na większości przebiegu wykorzystano cieki, których spływ był zgodny z linią delimitacji. Łądem szła ona tylko na niewielkich odcinkach.

Akt ugody z 1358 r. jest powszechnie znany, nie będę go zatem przytaczała¹⁰. Podam jedynie obecnie przyjmowane identyfikacje pojawiających się w nim hydronimów. W kolejności były to: Netta („*per fluvium Metha et a Metha*”), prawy dopływ Biebrzy; Biebrza („*per fluvium Bebrza*”),

prawy dopływ Narwi; Brzozówka – Wielka Struga („*ad Vschewelikey strugy*”), lewy dopływ Biebrzy; Czarna – Mała Sokołda („*ad verticem rivuli seu fluminis Maleysucholdi*”), prawy dopływ Supraśli; Supraśl – Sprząśła („*ad fluvium seu rivulum Sprząśła*”), prawy dopływ Narwi i Czaplinańka – Niewodnica („*ad Newothniczavsche*”), prawy dopływ Narwi, w górnym biegu nadal nosząca pierwotną nazwę. Wydawałoby się zatem, że odtworzenie biegu granicy nie powinno być trudne. W rzeczywistości jest zupełnie inaczej, czego dowody znajdziemy w literaturze przedmiotu.

Do chwili obecnej wysunięto kilka propozycji poprowadzenia omawianego rozgraniczenia, różniących się między sobą co do poszczególnych odcinków. Wymienię jedynie najbardziej wyraźne. Aleksander Jabłonowski prowadził dość poprawnie północny odcinek granicy od Kamiennego Brodu do Rajgrodu, następnie do Netty i dalej tą rzeką do Biebrzy i Targowiska (w pobliżu Dolistowa). Dalszy jej przebieg jest jednak dziwaczny, co wynika z braku lub złej identyfikacji kolejnych wyznaczników. Otóż od Targowiska granica miałaby iść do ujścia niezidentyfikowanej Wielkiej Strugi i jej biegiem (w rzeczywistości w górę rzeki) do źródeł Małej Sokołdy, błędnie utożsamionej z Nereślą, i nią do Supraśli (co jest niemożliwe, ponieważ Nereśl jest prawym dopływem Narwi), a Supraślą do niezidentyfikowanego Popielowego Siedliska, które miałoby się znajdować „u Narwi” i od którego Narwią (?) do ujścia niezidentyfikowanej Niewodnicy, lokalizowanego „gdzieś naprzeciw granicznej również, z lewej strony Narwi – Sliny” (lewego dopływu Narwi)¹¹.

Mniej zwodniczy jest przebieg granicy w ujściu Gottholda Rhodego, który w odniesieniu do kilku jej wyznaczników rozważał różne możliwości identyfikacji, wykazując się przy tym mierną znajomością

⁷ Taż, *Rajgród 1360 r. Przyczynek do dziejów granicy mazowiecko-krzyżackiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 113 (3), 2006, s. 5–18.

⁸ A. Supruniuk, *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktura władzy*, Warszawa 2010, s. 10–11.

⁹ Por. K. Pacuski, *Sławiec h. Półkoźc, kasztelan wiski*, hasło w: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, z. 159, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1998, s. 597–598.

¹⁰ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 24. Por. tekst odczytany ponownie przez Franciszka Sikorę, a zamieszczony w artykule: H. Rutkowski, *Granica*, s. 146.

¹¹ *Polska XVII wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6, cz. 2: *Podlasie*, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1909 (Źródła Dziejowe, 17, 2), s. 5.

hydronimii tego obszaru¹². Już na początku błędnie zlokalizował Kamienny Bród na północ od Rajgrodu i na zachód od Augustowa, w późniejszej miejscowości Kamionka. Dopuścił przy tym całkiem bezpodstawnie, że lokalizacja ta odpowiada położeniu Kamiennego Brodu wymienionego w 1343 r. jako bród Likke, co do którego nie ma wątpliwości, że znajdował się na rzece Łek (dzisiejszym Ełku), prawym dopływie Biebrzy¹³. Tym samym Rhode pozostawił przy Mazowszu nie tylko obszar między dolną Nettą a Łekiem po Rajgród, ale przyznał Mazowszu tereny położone na północny wschód od Rajgrodu, po środkową i górną Nette. Następnie od tak zlokalizowanego Kamiennego Brodu prowadził granicę do Rajgrodu i dalej do środkowego biegu Netty, następnie tą rzeką do jej ujścia do Biebrzy i w górę tej ostatniej do Targowiska i ujścia Wielkiej Strugi. Odrzuciwszy identyfikację Targowiska z leżącą u ujścia Sliny do Narwi wsią Targonie, znaną mu ze *Słownika geograficznego*¹⁴, po rozważeniu kilku innych miejsc uznał, że lokalizacja tego miejsca jest niemożliwa. Następnie rozpatrywał utożsamienie Wielkiej Strugi z Brzozówką lub Sidrą (Siderką), lewymi dopływami Biebrzy. Opowiadając się ostatecznie za ostatnią z tych rzek, skierował granicę w górę jej biegu, aż do źródła odległego o 5 km od źródła Sokołdy (prawego dopływu Supraśli), którą pomylił z Małą

Sokołdą, uznając przy tym, że rzecz szła o jej górny dopływ – Poganicę¹⁵. W następstwie tego dalszy odcinek granicy poprowadził w dół Sokołdy, do jej ujścia do Supraśli i dalej w dół tej ostatniej, na wysokość dzisiejszego Białegostoku (ryc. 1), stwierdzając, że kolejnego wyznacznika granicy, Popielowego Siedliska, nie da się zlokalizować. W tym miejscu granica miała porzucić Supraśl i postępować łądem na południowy zachód, do dolnego biegu Niewodnicy, a tym ciekim do jego ujścia do Narwi. Jako alternatywę badacz ten wykreślił na sporządzonej mapie bieg granicy idący Brzozówką na wysokość ujścia jej prawego dopływu Kumiałki, skąd prowadził ją do środkowego biegu Sokołdy.

Jeszcze inaczej przebieg granicy widział Józef Maroszek. Skierował ją od Kamiennego Brodu na Ełku do Rajgrodu, stąd (!) Nettą do Biebrzy i Targowiska, które identyfikował z Dolistowem Starym, dalej w górę Biebrzy do ujścia Brzozówki i nią do źródeł, a następnie rzeką Czarną do Supraśli i w dół tej rzeki do Popielowego Siedliska¹⁶, które utożsamiał z położoną na lewym brzegu Narwi Złotorią. Końcowy odcinek granicy wiódł w górę Narwi, do ujścia Niewodnicy.

Najnowszą¹⁷ interpretację biegu granicy przedstawił Henryk Rutkowski. Dalsza część wypowiedzi będzie jej komentarzem i uzupełnieniem. Zgodnie z literą aktu granica ustalona w 1358 r. rozpoczynała się na Łeku przy Kamiennym Brodzie. Przyjęcie tego punktu granicznego nawiązywało do mazowiecko-krzyżackiej ugody granicznej z 1343 r.¹⁸ Jednocześnie był to wyraz litewskich pretensji do dawnych terytoriów jaćwieskich odziedziczonych po księstwach

¹² G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Köln–Graz 1955, s. 212–215, mapa *Skizze zum masowisch-litauischen Grenzvertrag von 1358* oraz mapa 4: *Die Ostgrenze Polens von 1340 bis 1370* (poza tekstem). Ustalenia te bez zastrzeżeń i samodzielnych badań przyjęła Gertrud Mortensen, a z polskich badaczy Jan Tyszkiewicz i Grzegorz Myśliwski. G. Mortensen, *Beiträge zur Kenntnis des nordöstlichen Mitteleuropa um 1400*, „Zeitschrift für Ostforschung”, 9 (2–3), 1960, s. 353; J. Tyszkiewicz, *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Woj. Siedleckiego”, 3, 1982, s. 10; G. Myśliwski, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku)*, Warszawa 1999, s. 34–35.

¹³ Taki pogląd podzielał początkowo Jerzy Wiśniewski. J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XVI do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1967, s. 39. Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 20, przyp. 33, s. 73–74, przyp. 45, s. 246.

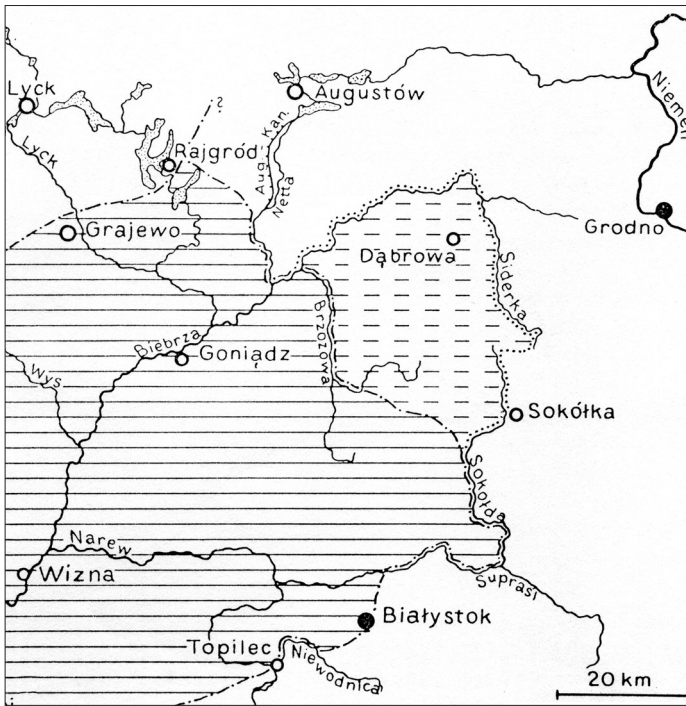
¹⁴ *Podlasie*, hasło w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, wyd. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1887, s. 411.

¹⁵ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 267. Podczas redakcji tekstu Sokołdę błędnie określono tu jako dopływ Narwi; w rzeczywistości wpada ona do Sprząsli.

¹⁶ J. Kloza, J. Maroszek, *Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich*, Białystok–Goniądz 1997, s. 6; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000, s. 13–14.

¹⁷ Por. przyp. 1.

¹⁸ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1249–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1989, nr 259.

Ryc. 1. Przebieg granicy mazowiecko-litewskiej z 1358 r.
Źródło: G. Rhode, „Die Ostgrenze”, s. 214

ruskich, z uwzględnieniem takich samych roszczeń mazowieckich do ich południowej części między Łekiem a Nettą. Kłopot w tym, że jak wynika z nieco późniejszych opisów granicy, między Mazowszem a Zakonem nie było zgodności co do położenia Kamiennego Brodu, albowiem na Łeku, w niewielkiej odległości od siebie, znajdowały się dwa brody o tej nazwie¹⁹. Strona mazowiecka opowiadała się za górnym brodem, położonym między późniejszymi Prostkami po stronie krzyżackiej i Boguszami po mazowieckiej, powyżej leżących na Łeku jezior Grajewskiego i Toczyłowa, oraz za poprowadzeniem granicy łądem od tego brodu do Netty. Zakon natomiast za punkt graniczny przyjmował dolny bród, znajdujący się poniżej obu jezior, i poprowadził granicę Łekiem do jego ujścia do Biebrzy.

Za tym, że w 1358 r. rzecz szła o górny bród, przemawiają dwie kolejne przesłanki. Po pierwsze, stroną ugody był książę

mazowiecki Siemowit III, którego stryj, Siemowit II, zawarł ugodę graniczną z Zakonem w 1343 r. Po drugie, w 1358 r. granica szła od tego brodu najkrótszą trasą do Rajgrodu (*directe*, w tym przypadku prosto na północny wschód) i dalej do Netty, co oznacza, że jej linia pozostawiała w rękach mazowieckich obszar między Łekiem, Rajgrodem, Nettą i Biebrzą. Było to zgodne z mazowiecką interpretacją litery ugody granicznej z 1343 r.²⁰ Potwierdzają to wydarzenia w Rajgrodzie z 1360 r., już po powrocie ziemi wiskiej do domeny króla Kazimierza Wielkiego²¹. W ich rezultacie, mimo mazowieckich roszczeń do obszaru między Łekiem a Nettą wysuwanych jeszcze na początku XV w.²², granica mazowiecko-krzyżacka, a po 1422 r. mazowiecko-litewska, ustaliła się na linii Łeku.

Kolejnym wyznacznikiem granicy był Rajgród. Nie mamy jednak pewności, czy

¹⁹ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 73–76, 293–297.

²⁰ Tamże, s. 260, 293–297.

²¹ Tamże, s. 267–272. Od 1355 do 1358 r. ziemia wiska pozostawała w zastawie u Siemowita III.

²² Tamże, s. 290–297.

Ryc. 2. Dokonane w 1422 r. rozgraniczenie Jeziora Rajgrodzkiego między Litwę i państwo zakonne na mapie starostwa etckiego Józefa Narońskiego z ok. 1660 r. Źródło: J. Szeliga, „Rękopiśmienne mapy”, s. 304

chodziło o miejscowość, jak przyjął Henryk Rutkowski (s. 147, por. s. 152), czy o jezioro. Opowiadając się za miejscowością, Autor uznał, że w dokumencie „brak dodatkowego określenia, które występuje przy nazwach wód”. Jak rozumiem, chodzi tu o nazwy pospolite w rodzaju *lacus* lub *flumen* itp. Z mojego doświadczenia wynika jednak, że nie posługiwano się nimi w każdym przypadku opisywania granic²³. Brak takiego określenia przed nazwą własną nie może zatem jednoznacznie wskazywać, że szło o miejscowość.

Przeciwko identyfikacji toponimu *Rajgród* z miejscowością przemawia całkowite wyludnienie tego obszaru po 1283 r.

Tutejszy gród nie funkcjonował, skoro w 1360 r., a więc dwa lata po ugodzie mazowiecko-litewskiej, przybyła tu mazowiecka ekipa budowlana zamierzająca odbudować warownię, co – jak wiemy – zakończyło się niepowodzeniem²⁴. Późniejsze rozgraniczenie litewsko-krzyżackie z 1422 r. prowadziło granicę od górnego Kamienego Brodu do brzegu Jeziora Rajgrodzkiego, dzieląc je między Wielkie Księstwo Litewskie i Zakon²⁵, co dokładnie ilustrują mapy Gaspara Hennenbergera z 1576 i 1595 r.²⁶ oraz Józefa Narońskiego z ok. 1660 r.²⁷ (ryc. 2). Zdaniem

²³ Por. przyp. 21; E. Kowalczyk-Heyman, *Rajgród*.

²⁴ *Taż*, *Dzieje*, s. 300.

²⁵ C. Hennenberger, *Prussiae. Das ist des Landes zu Preussen, welchs das herrlichste theil ist Sarmatiae Europaeae*, skala: ok. 1:370 000, Königsberg 1576; tenże, *Prussiae. Das ist des Landes zu Preussen, welchs das herrlichste theil ist Sarmatiae Europaeae*, skala: ok. 1:370 000, Königsberg 1595.

²⁶ J. Naronowicz-Naroński, *Districtus Lec'censis in Dukatu Prussiae Eiusq. tractu Suda-viensis*, skala: ok. 1:100 000, [ok. 1660], w: J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego*

²³ Por. *Tamże*, s. 137–139. Opuszczenia nazw pospolitych wskazujących na rodzaj zbiornika wodnego zdarzają się zarówno w łacińskich, jak i niemieckojęzycznych opisach granicy, i to nie tylko w odniesieniu do dużych rzek (np. *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2, nr 212, 248, 259; *Ostpreussische Folianten*, Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem [dalej: OF], 270a, k. 76v–77, 95v), ale także do Jeziora Rajgrodzkiego. Zob. np. OF, 270a, k. 94v–95.

Jerzego Wiśniewskiego nie dysponujemy źródłowym potwierdzeniem momentu wznowienia osadnictwa na obszarze wokół Rajgrodu aż do okresu po zawarciu traktatu mełneńskiego w 1422 r. Wówczas to, w 1429 r., wspomniany jest Mikołaj z Rajgrodu²⁸. Dalszy bieg ustalonej w 1422 r. granicy litewsko-krzyżackiej nie miał związku z rozgraniczeniem z 1358 r.

Enigmatyczność dalszej części opisu granicy z 1358 r., który prowadzi ją do Netty, uniemożliwia dokładne określenie miejsca, w którym osiągała tę rzekę. Z tego powodu istotnie można przyjąć, że pozostawała w związku ze szlakiem drogowym zmierzającym do brodu na tej rzece, przy którym, jak sądzę, w 1392 r. Zakon wznosił Metenburg, wkrótce zniszczony przez Litwinów²⁹.

Dalszy odcinek granicy podążał na południe, w dół Netty, do jej ujścia do Biebrzy, a następnie na niewielkim odcinku w górę jej biegu do Targowiska. Z tym miejscem wiążą się kolejne wątpliwości. Pierwsza każe się zastanowić, czy w 1358 r. istotnie była to osada, czy już tylko będąca po niej wspomnieniem nazwa terenowa, na co mogłby wskazywać sufiks *-isko* (por. *gród* → *grodzisko*, *cmentarz* → *cmentarzysko*), choć oczywiście nie przesądza to sprawy. W połowie XIV w. mogło to być również miejsce okresowego handlu pożytkami leśnymi pozyskiwanymi przez ludność eksploatującą tutejsze puszcze. Druga wątpliwość wiąże się z lokalizacją tego miejsca. Wskazanie dokładnego położenia Targowiska utrudnia dzisiejszy obraz hydrograficzny ujściowego odcinka Netty, Biebrzy i Brzozówki.

z drugiej połowy XVII wieku, Warszawa 1997 (Studia i Materiały z Historii Kartografii, 15), mapa 3 (poza tekstem).

²⁸ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnатовski, H. Majecki, Warszawa 1975, s. 210–211; *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w.*, t. 2: *Księga oznaczona nr 334 z lat 1429–1433*, wyd. A. Włodarski, Warszawa 1930 (Pomniki Prawa, 6), nr 84.

²⁹ *Die Chronik Wigands von Marburg*, Hrsg. T. Hirsch, w: *Scriptores rerum prussicarum*, t. 2, Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1863, s. 647. Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 89, 109, 136, 248–249, 273.

Netta uchodziła kiedyś do Biebrzy dwoma ramionami. Widać to na mapie von Steina z lat 1795–1800, na której zachodnie ramię o nazwie Netta uchodzi na wysokości Dolistowa, podczas gdy na mapie Kwatermistrzostwa wschodnie ramię uchodzi koło wsi Dębowo, a zachodnie, zwane Kopytkówką, naprzeciwko Dolistowa³⁰. Poniżej jeziora Necko prawie na całej długości (ok. 30 km) Netta przepływała kiedyś przez rozległe bagna biebrzańskie. Podczas budowy Kanału Augustowskiego (1824–1839) na znacznej długości bieg rzeki został skanalizowany i wykorzystany do jego poprowadzenia, a przyległe bagna – zmeliorowane.

Szeroka zabagniona dolina Biebrzy, pełna starorzeczy i roztok, jest obecnie w dużej mierze zmeliorowana, co poważnie utrudnia prześledzenie zachodzących w niej zmian hydrograficznych. Na mapie Karola Perthéesa z 1795 r. Brzozówka uchodzi do Biebrzy naprzeciw ujścia Netty³¹. Na znacznie dokładniejszej mapie von Steina rzeka ta, po wpłynięciu w dolinę Biebrzy, znajdowała swe ujście na północ od Zabiela³². Obecnie jej główne ujście znajduje się kilka kilometrów na północ od Dolistowa Starego, ale na północ od Karpowicz (wcześniej noszących nazwę Brzozowa Wielka)³³. Na mapach topograficznych nadal widoczne jest jednak inne ramię tej rzeki, uchodzące do Biebrzy przy

³⁰ Zob. von Stein, *Krieges Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltend das nunmehrige Plocker und Bialostoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800*, skala: 1:33 300, Sek. 59; *Topograficzna karta Królestwa Polskiego*, skala: 1:126 000, Warszawa 1843 (oprac. 1839), Kol. VI, Sek. IV. Ostatnia z tych map przechowywana jest w Staatsbibliothek w Berlinie, sygn. 17030, a wersję elektroniczną udostępniono w zbiorach Zakładu Atlasu Historycznego Polski Instytutu Historii PAN w Warszawie. Kartowaniem obszaru kierował von Stein pod nadzorem Levina von Geusau. Na podstawie tej mapy, po dokonaniu weryfikacji w terenie i własnych pomiarach, Johann Christoph von Textor opracował mapę *Topographisch-Militaerische-Karte von vormaligen Neu Ost-Preussen* w skali 1:150 000 (Berlin 1806–1808).

³¹ K. Perthéés, *Mapa szczególna województwa podlaskiego*, skala: 1:225 000, 1795. Obraz sieci rzecznej jest na tej mapie wyjątkowo mało dokładny, a w wielu przypadkach całkowicie błędny.

³² Zob. von Stein, *Krieges Karte*, Sek. 50.

³³ *Brzozowa Maior*, poświadczona w *Synodus Dioecesisana Vilnensis*: „P. Karpowiczensis seu Brzozowa maior: nil amplius continet praeter Oppidum Brzozowa wielka, et Aulam Karpowicze nuncupatam”. *Synodus Dioecesisana*

Jagłowie³⁴. Sądzę, że jest to starsze, główne ujście³⁵.

Targowisko, jako osada targowa, powinno być położone na suchym miejscu na lewym brzegu doliny Biebrzy, przed ujściem Wielkiej Strugi, czyli Brzozówki. Istotnie, mogły to być okolice późniejszego Zabiela, jak uważa Henryk Rutkowski (s. 150)³⁶. Istnieje też jednak inna możliwość. Oto bowiem między Zabiелеm i Karpowiczami jedyny obszar znacznie wyniesiony ponad dolinę Biebrzy i przytykający, co ważne, do jej koryta, znajduje się wokół wsi Jagłowo. Ponieważ *Vschewelikey strugy* wymieniono za Targowiskiem, być może należałoby lokalizować tę osadę właśnie tutaj, na zachód od Karpowiczów i dawnego ujścia Brzozówki.

Następnie granica podążała na południe, w górę Wielkiej Strugi, do jej źródła, znajdującego się koło dzisiejszych wsi Brzozówka Ziemiańska i Brzozówka Koronna, skąd już tylko 3 km dzieliło je od źródła Małej Sokołdy, położonego koło obecnej wsi Oleszkowo³⁷. Jak wspomniano, w literaturze przedmiotu od lat identyfikuje się Małą Sokołdę z Czarną, przy czym górny bieg pierwszej z tych rzek nosi obecnie nazwę *Czarna Rzeczka*. W rzeczywistości

Czarna ma źródło nieco dalej na wschód, koło miasta Czarna Białostocka (dawniej: Czarna Wieś), na co wskazuje jego nazwa i nazwy kilku sąsiednich osad, i był to górny, lewy dopływ Małej Sokołdy. Wynika to jednoznacznie z opisu starych i nowych granic grodzieńskich, bielskich i goniądzkich powstałego w roku 1529 (1536?). Interesujący nas fragment opisu nowej granicy brzmi: „Съ того проворотья рѣка Чорная встала и пала въ Соколдку Лядцкую: тою Черною до Соколдки двѣ мили вдолжъ”³⁸. Błąd, który popełniłam w jednej z moich prac³⁹, na co słusznie zwrócił uwagę Henryk Rutkowski, wynikał z zasugerowania się opracowaniami toponomastycznymi. W okresie, gdy doszło do przeniesienia na Małą Sokołdę nazwy *Czarna*, górny bieg pierwszej rzeki automatycznie stał się górnym biegiem drugiej.

Zmiany zachodzące w tutejszej hydronimii dokumentują mapy Perthéesa⁴⁰ i von Steina⁴¹. Na mapie województwa podlaskiego Perthéesa cały bieg Małej Sokołdy nosi już nazwę *Czarna*. Na mapie von Steina nazywa się tak tylko jej górny bieg, natomiast górny bieg dawnej Czarnej nosi nazwę *Jurczycho* (obecnie: Jurczycha lub wymiennie Czapielówka)⁴². Po połączeniu się obu rzek koło dawnego dworu Ratowice (obecnie: Ratowiec) dalszy bieg tego ciekłu nosił nazwę *Sokolda/Sokolka*. Nowożytny objęcie nazwą *Czarna* całego biegu Małej Sokołdy nie odpowiada więc pierwotnemu postrzeganiu tutejszej hydrografii.

Małą Sokołdą granica podążała na południe, do znajdującego się na zachodnich obrzeżach późniejszego Wasilkowa ujścia do Supraśli. Stąd szła na zachód, w dół Supraśli, w okolice Popielowego

Vilnensis. Ab Illustrissimo, Excellentissimo ac Reverendissimo Domino D. Michaelae Joanne Zienkovicz Dei et Apostolica Sedis Gratia Episcopo Vilnensi, Vilnae 1744, s. 146.

³⁴ Por. *Mapa topograficzna Polski, 235.1: Goniądz*, skala: 1:50 000, Warszawa 1991.

³⁵ W hydrologii wielokrotnie obserwowano proces przesuwania się ujść dopływów w dół biegu recipientów. Niekiedy dzieje się tak dlatego, że ich szeroka dolina wypełniona jest starorzeczami i roztokami, którymi biegają dopływy.

³⁶ Położone koło Zabiela cmentarzysko, na które powołuje się Henryk Rutkowski, z całą pewnością powstało u schyłku XV w. Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 193–194. Szerzej: też, *O rzekomych wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z grobami w obudowach kamiennych w łuku Biebrzy*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 57 (2), 2009, s. 295–299.

³⁷ Pierwszej z tych nazw próżno szukać w publikacji: *Hydronimia Wisły*, cz. 1: *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, red. P. Zwoliński, Wrocław 1965, s. 164, nr 422. Maria Biolik nie zna natomiast większości najstarszych poświadczeń: M. Biolik, *Gewässernamen im Flussgebiet der Narew von der Quelle bis zur Einmündung der Biebrza*, Teil 1: *Die fließenden Gewässer = Nazwy wodne dorzecza Narwi od źródeł do ujścia Biebrzy*, cz. 1: *Nazwy wód płynących*, Stuttgart 2005 (Hydronymia Europaea, 19), s. 35–36. Zob. także: *Atlas podziału hydrograficznego Polski*, cz. 1: *Mapy w skali 1:200 000*, red. H. Czarniecka, Warszawa 2005, mapa *Białystok, K-4*; tamże, cz. 2: *Zestawienie zlewni*, red. H. Czarniecka, Warszawa 2005, s. 326, nr 26166.

³⁸ *Археологический сборник документов относящихся къ исторіи Сѣверо-Западной Руси издаваемый при Управленіи Виленскаго учебнаго округа*, т. 1, Вильна 1867, № 18, s. 21.

³⁹ E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 63.

⁴⁰ K. Perthées, *Mappa*.

⁴¹ Zob. von Stein, *Krieges Karte*, Sek. 81.

⁴² *Atlas podziału*, cz. 1, mapa *Białystok, K-4*; tamże, cz. 2, s. 326, nr 261662.

Siedliska – kolejnego wyznacznika. I w tym przypadku niemożliwe jest określenie precyzyjnego położenia tego miejsca. Można jedynie założyć, że znajdowało się po lewej stronie Supraśli, zapewne w jej pobliżu, być może między tą rzeką a Gorodnianką, prawym dopływem Narwi, do czego wróćę niżej.

Henryk Rutkowski identyfikuje Popielowe Siedlisko z wsią Sielachowskie. Jego zdaniem jej nazwa jest przekształconą nazwą *Siedlisko* (s. 151), a miało się to dokonać poprzez przejście członu *-dl-* w *-l-*, co jednak nie jest wyłącznie właściwością wschodniostowiańską, jak sądzi Autor, ponieważ odnotowujemy takie zjawiska w toponimii całej Polski⁴³. Powyższa identyfikacja jest mało prawdopodobna z kilku powodów. Po pierwsze, nazwa *Sielachowskie* jest bardzo późna, poświadczona dopiero w 1784 r. Wcześniej wieś nosiła nazwę *Mitosze* (znana z 1581 r.), a następnie *Bojary*. Do tego początkowo leżała na północ od Białegostoku (nie potrafię jednak określić, po której stronie Białej, lewego dopływu Supraśli). W XIX w. wieś przeniesiono nad Supraśl⁴⁴ i dziś jest to dzielnica Białegostoku. Po drugie, *Sielachowskie* jest nazwą dzierzawczą, utworzoną od antroponimu, w tym przypadku nazwiska właścicieli wsi – bojarów Sielachowskich. Fakt, że pozostaje ono w związku z apelatywem *sioło* – ‘wieś, gospodarstwo’, nie daje możliwości powiązania nazwy wsi z Popielowym Siedliskiem. Pierwszy człon tej ostatniej nazwy wskazuje moim zdaniem nie tylko na zamieszkującą tu osobę, ale również na miejsce, w którym produkowano popiół

(potaż – pożyczka z niemieckiego), a takich w tutejszych puszczech było wiele⁴⁵.

Aby dalej snuć rozważania o lokalizacji Popielowego Siedliska i o ostatnim odcinku granicy, należy omówić fizjografię terenu, po którym przebiegał. Było to wschodnie obrzeże rozległego obszaru w łuku Narwi. Na północy wyznaczał go dolny odcinek Supraśli, będącej przedłużeniem na wschód biegu Narwi, a na południu – bieg Niewodnicy. Obie te rzeki dzieli ok. 9–13 km.

Po południowej stronie Supraśli nie ma cieków o spływie południkowym, które można by było wykorzystać do poprowadzenia granicy. Odnajdziemy tu wprawdzie 32-kilometrową Białą (dawny Biały Stok), wpływającą do Supraśli ok. 10 km w dół od ujścia Czarnej, ale płynie ona bardzo krętym korytem z południowego wschodu na północny zachód, a jej źródło znajduje się między wsiami Kuriany i Halickie. Henryk Rutkowski, identyfikując Popielowe Siedlisko z wsią Sielachowskie, na krótkim odcinku prowadzi granicę właśnie dolnym biegiem Białej. Dlaczego zatem w akcie z 1358 r. nie ma wzmianki o ujściu tej rzeczki i jej dolnym biegu, tak jak w przypadku Targowiska i Wielkiej Strugi? Drugim ciekim przecinającym omawiany obszar z południowego wschodu na północny zachód jest Gorodnianka, zwana też Choroszczanką, która ma źródło koło wsi Olmonty i uchodzi do Narwi koło Choroszczy. Wykorzystanie zatem biegu obu cieków do poprowadzenia granicy było mało dogodne i właśnie to może tłumaczyć, dlaczego brakuje w opisie elementów

⁴³ Por. hasła *Sielc* i kolejne w: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, [t.] 13: *Sa–Si*, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków 2016, s. 150–153.

⁴⁴ Por. E. Borysiak, P. Swoboda, *Sielachowskie*, hasło w: *Nazwy miejscowe Polski*, s. 150. Wieś ta nie jest oznaczona na mapie von Steina i nie wymienia jej też *Tabella miest, wsi, osad, Królestwa Polskiego*. Zob.: von Stein, *Krieges Karte*, Sek. 81; *Tabella miest, wsi, osad, Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności*, t. 2, Warszawa 1827, s. 167. Nazwa *Sielachowskie* pojawia się natomiast na mapie województwa podlaskiego Karola Perthéasa. J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 26.

⁴⁵ Aleksander Kamiński lokalizował je na prawym brzegu Supraśli, na północny zachód od Białegostoku, powołując się na materiały opracowane przez Władysława Chomętowskiego, w których wymieniono ostęp leśny na rzece Kobylance, w XVI w. nazywany Zwierzyńcem Popielów lub lasem popielewskim. Leży on na południe od Knyszyna, między Jaskranką i Kulikówką. A. Kamiński, *Pogranicze polsko-rusko-jaćwieskie między Biebrzą i Narwią*, „Rocznik Białostocki”, t. 4, 1963, s. 10, 31, przyp. 57; *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII w., poprzedzone wiadomościami o życiu i pismach Jana Ostroroga wojewody poznańskiego*, oprac. W. Chomętowski, Warszawa 1876, s. 263, 266; *Mapa topograficzna*, N 34-106: *Tykocin*, skala: 1:100 000, [b.m.w.] 1960. Jerzy Wiśniewski wyprowadzał tę nazwę od antroponimu *Popiel*. J. Wiśniewski, *Początki*, s. 9.

hydrografii wyznaczających ostatni odcinek granicy.

Od Popielowego Siedliska w opisie granicy nie ma żadnych wyznaczników umożliwiających wytyczenie jej biegu aż do miejsca określonego jako *Newothniczawsche*, czyli ujście Niewodnicy, które znajduje się koło wsi Topilec. Henryk Rutkowski doszedł do wniosku, że określenie to nie odnosiło się do ujścia, ale do źródła tej rzeki (s. 152). Oparciem dla tej identyfikacji było podane w *Słowniku staropolskim* oboczne, poświadczone jednostkowo znaczenie słowa *ujście* – ‘wyływ wody, źródło wody’⁴⁶. W przypadku znanych mi opisów granic byłoby to jedyne użycie tego terminu w tym znaczeniu. Zawsze bowiem, gdy granica dochodziła do źródeł jakiegoś cieką, używano określeń *ubi fluvium habet ortum, ad ortum dicti fluvii, ad originem eiusdem fluvii, ab ortu fluvii* itp.

W dalszym ciągu wywodu Henryk Rutkowski identyfikuje to miejsce z obszarem między późniejszymi wsiami Solniczki i Skrybicz po stronie litewskiej a wsią Niewodnica Nargilewska po stronie mazowieckiej (następnie podlaskiej). Nie jest to jednak źródło Niewodnicy, a jej górny bieg, rzeka ta wypływa bowiem ok. 3 km dalej na południe, koło wsi Kudryce, i płynie krętą linią przy podstawowym zachodnim kierunku spływu na długości ok. 31 km. Autor uważa jednocześnie, że *Newothniczawsche* jest nazwą własną (s. 152). Być może inspiracją do takiego rozumowania była nowożytna nazwa *Wiśłoujście*, ale ta nie oznacza przecież źródła rzeki. W rzeczywistości *Newothniczawsche* jest pozornym dwuczłonowym zrostem składającym się z nazwy własnej rzeczki i nazwy pospolitej, graficzną zbitką dwóch słów, podobnie jak w przypadku *Wielkiej Strugi* (*Vschewelikey strugi*). Różnica polega tylko na tym, że w pierwszym przypadku nazwa pospolita znalazła się po

hydronimie, a w drugim poprzedza go. Gdyby nawet przyjąć, że była to nazwa własna, to wskazuje ona jednoznacznie na ujściowy, a nie górny bieg Niewodnicy. W konsekwencji Henryk Rutkowski prowadzi granicę od wsi Sielachowskie, początkowo dolnym biegiem Białej, a następnie łądem na południe, do górnego biegu Niewodnicy. Tak wytyczony odcinek liczyłby w linii napowietrznej ok. 14 km.

Wróćmy do lokalizacji Popielowego Siedliska. Jeżeli przyjmiemy, że znany nam tekst układu z 1358 r. jest kompletny, to istotny dla dalszych rozważań będzie brak wzmianki o ujściu Supraśli do Narwi i samej Narwi w opisie granicy. Nie można zatem wykluczyć, że Popielowe Siedlisko leżało między pełnym roztok i licznych ramion ujściowym odcinkiem Supraśli a dolnym biegiem Gorodnianki/Choroszczanki, w okolicy Choroszczy, w odległości zaledwie 9–13 km na północ od ujścia Niewodnicy.

Pozostaje do rozpatrzenia powód, dla którego granicy nie poprowadzono Supraślą na odcinku od ujścia Małej Sokołdy do ujścia Supraśli do Narwi i dalej w górę Narwi do ujścia Niewodnicy. Moim zdaniem mogło się to łączyć z przetrwaniem na tym obszarze szczątkowego osadnictwa mazowieckiego, ale także z potrzebą pozostawienia pod kontrolą Mazowsza obu brzegów przeprawy przez Narew koło Złotorii, położonej na ważnym szlaku podążającym na wschód w stronę Grodna, a na zachód do przeprawy w Wiźnie. Aby przeprawa ta mogła funkcjonować sprawnie i być pod kontrolą mazowiecką, należało panować nad oboma brzegami Narwi. Jak bardzo była ona ważna (nawet dla państwa zakonnego), świadczą wydarzenia z 1393 r., kiedy to książę Janusz I przybył tu i przystąpił do wznoszenia nowego grodu (lub raczej umocnienia starszego), a następnie został stąd porwany przez oddział krzyżacki⁴⁷.

⁴⁶ *Słownik staropolski*, t. 9, z. 5 (59), red. S. Urbańczyk, Wrocław 1987, s. 350. Zapis pochodzi z powstałego pod koniec XIV w. Psalterza Floriańskiego.

⁴⁷ *Die Chronik Wigands von Marburg*, s. 653. Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*, s. 100–103, 266–267, 281–282.

Nie wykluczam, że odkryta w tej okolicy w ostatnich latach duża osada datowana na XII–XIII w. mogła być zapleczem gospodarczym starszego grodu w Złotorii, jak dotąd nieodnalezionego⁴⁸.

Główna teza Henryka Rutkowskiego odnośnie do odcinka granicy z 1358 r. między Supraślą a *Newothniczawsche* zakłada, że jej bieg odpowiadał wschodniej granicy powstałego na początku XVI w. województwa podlaskiego i przetrwał z nieistotnymi zmianami do końca Rzeczypospolitej. Dla jej umocowania Autor przywołał wspomniany wyżej opis tej granicy powstały w 1529 r. (1536), ale go nie przeanalizował⁴⁹. Tymczasem z jego treści jednoznacznie wynika, że w trakcie oglądu granicy wyróżniono stare i nowe odcinki. Poczyniona zatem uwaga, że określenie *nowa* „wiąże się z celem działania komisji” (s. 148, przyp. 45), nie oddaje stanu rzeczywistego. Henryk Rutkowski posłużył się także opisem parafii litewskich z 1784 r.⁵⁰, który niewiele wnosi do tematu, i nieco młodszą mapą Perthéesa (s. 147–152). Mapa ta, podobnie jak inne dzieła tego kartografa, jest mało dokładna i zawiera bardzo dużo błędów, zarówno w położeniu miejscowości, spływie rzek, skrzywieniach kątowych, jak i przebiegu wschodniej granicy województwa podlaskiego, z czego Henryk Rutkowski zdaje sobie zresztą sprawę. Najlepszym przykładem jest spływ Niewodnicy, która wedle Perthéesa miała uchodzić do Narwi na zachód od Choroszczy. Myślę, że znacznie bardziej użyteczna

byłaby tu przywołana wyżej rękopiśmienna mapa von Steina.

Ponadto zbyt mało uwagi poświęcono w artykule możliwościom zmian biegu starszej granicy dokonanych w wyniku sporządzonego w 1546 r. opisu granicy między Mazowszem i Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim⁵¹. Z jego treści wynika, że granica ta (wedle tradycji wyznaczona na odcinku mazowieckim przez księcia Witolda) na wielu odcinkach była przesuwana przez miejscową szlachtę⁵². Próby takie podejmowali nawet urzędnicy litewscy, co obserwujemy na przykładzie większego obszaru położonego w widłach Bugu i Liwca⁵³. Dostosowanie biegu granicy do zasięgu dóbr możnowładczych jest natomiast dobrze widoczne na przykładzie kształtu południowej granicy Mazowsza z ziemią stężycką na prawym brzegu Wisły, która na znacznej długości oddaje północny zasięg dóbr rodu Ciołków.

Na zakończenie wspomnę o jeszcze jednym zagadnieniu. Na marginesie rozważań Henryka Rutkowskiego pojawił się pogląd negujący poświadczony w 1325 i 1343 r. wschodni zasięg Mazowsza na odległość 2 mil od Grodna. Jeden z argumentów opiera się na przekonaniu, że ugoda zawarta między Mazowszem a Zakonem w 1343 r. nie miała wymiaru międzypaństwowego, bo stroną nie była Litwa: „Argumentem za uznaniem rzeczywistego istnienia

⁴⁸ Odkryto ją (stan. 56) podczas badań archeologicznych prowadzonych w latach 2008–2010 w związku z budową drogi ekspresowej S8 na odcinku Jeżewo–Choroszcz. K. Błaszczyk i in., *Ratownicze badania wykopaliskowe w ciągu rozbudowywanej drogi krajowej nr 8 na odcinku Jeżewo–Białystok [km 615+4+850 – km 639+365], Złotoria stan. 56, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 36-84/57)*, Białystok–Łódź–Suwałki 2010, s. 17–18, 25–26, 31. W 2016 r. koło Złotorii odkryto również wczesnośredniowieczny depozyt składający się z 230 srebrnych monet i ich fragmentów z X–XI w., srebrnych placzków, odważników i fragmentu srebrnej ozdoby, zdeponowanych w naczyniu glinianym (rozbitym), który moim zdaniem ma związek z przechodzącym tędy szlakiem.

⁴⁹ Por. przyp. 37.

⁵⁰ *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszyński i dekanat augustowski*, oprac. W. Wernerowa, Warszawa 1996.

⁵¹ Archiwum Główne Akt Dawnych, Varia o. I, nr 55 (wersja sporządzona w języku polskim przez litewskich członków komisji), nr 56 (wersja łacińska sporządzona przez polskich członków komisji). Ta ostatnia nie jest tłumaczeniem, a odrębnym opisem, opublikowanym w *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, ed. M. Dogiel, Vilnae (1758), s. 10, 18–20 (uwaga: publikacja ma kilka numeracji stron). Okoliczności powstania obu opisów omówił ostatnio Tomasz Jaszczółt: T. Jaszczółt, *Granica pomiędzy ziemiemi drohiczką i liwską w świetle protokołu komisji z 1546 roku*, „Rocznik Liwski”, 6, 2013, s. 24–25.

⁵² Por. E. Kowalczyk-Heyman, *Czym były mazowieckie „płozy”? (uwagi wstępne)*, „Studia Geohistorica”, 4, 2016, s. 31–32, 34 oraz fragmenty opisu mówiące o zaoraniu pól i tym samym przesunięciu granicy (nr 10, 11, 20–25).

⁵³ Por. T. Jaszczółt, *Granica*, s. 25–27. Pomijam fakt, że ówczesny przebieg zachodniej granicy ziem liwskiej i nurskiej był wynikiem ekspansji litewskiej, tak samo jak w przypadku omawianej granicy z 1358 r.

granicy księstwa mazowieckiego na górnej Biebrzy nie może być między państwowy charakter umowy, ponieważ Litwa w niej nie uczestniczyła” (s. 144). Wyczerpujące uzasadnienie mojego stanowiska wymagałoby znacznie obszerniejszej wypowiedzi, ograniczę się więc do przypomnienia, że rozmowy w Bratianie dotyczyły wyłącznie granicy między Mazowszem a państwem zakonnym. Litwa nie była tu stroną. Linia rozgraniczenia wzdłuż środkowego i górnego biegu Biebrzy miała z jednej strony umożliwić Zakonowi zajęcie dawnych ziem jaćwieskich i przybliżyć zasięg jego władztwa w bezpośrednie sąsiedztwo terytorium zajętego przez Litwę (Grodno), z drugiej zaś uwzględniła interesy mazowieckie na obszarze, który wcześniej związany był osadniczo, kulturowo⁵⁴, a zapewne i politycznie z Mazowszem, a wyniszczony w trakcie najazdów jaćwiesko-litewsko-ruskich. Po północnej stronie górnej i środkowej Biebrzy obecność Litwy była iluzoryczna do początku XV w. Dowodzi tego wybudowanie przez Zakon warowni Metenburg nad Netta i Nowe Grodno nad Niemnem w 1392 r., zniszczonych wkrótce przez księcia Witolda⁵⁵ i nieodbudowanych w związku z ekspansją terytorialną Litwy. Skutkiem naporu Litwinów na ziemię mazowiecką było zawarcie w 1358 r. mazowiecko-litewskiej ugodzie granicznej, a w 1398 r. litewsko-krzyżackiego traktatu salińskiego, na mocy którego zachodnia

granica Litwy przesunęła się na dolny bieg Biebrzy⁵⁶. Ostatecznie litewsko-krzyżackie spory graniczne zakończono w 1422 r. zawarciem pokoju nad jeziorem Mełno⁵⁷.

Innym argumentem co do etnicznej przynależności obszaru położonego wokół granicy z 1358 r. do Mazowsza jest to, że w tekście porozumienia wszystkie nazwy są czysto polskie (jeżeli pominiemy polską nazwę złożoną *Rajgród*, o niewyjaśnionej do końca etymologii członu pierwszego, oraz nazwę *Netta*). Świadczy to o dobrej znajomości języka polskiego przez osobę sporządzającą dokument, a wręcz o tym, że był to Polak, a wymienione przez niego nazwy musiały być używane przez lokalną ludność, pozostałą po najazdach jaćwiesko-litewsko-ruskich z XIII i pierwszej połowy XIV w. Jak nazewnictwo wodne zmieniało się później, świadczy przykład nazwy *Spraśła*, która w postaci *Spransla* była w użyciu jeszcze w latach 1437–1441⁵⁸. W 1396 r. w krzyżackim opisie jednej z dróg na Litwę zanotowano już nową formę – *Subbresla*, i jest to zapewne świadectwem prowadzenia krzyżackiego oddziału przez litewskiego lub ruskiego przewodnika⁵⁹.

Na zakończenie kilka drobnych uwag. Na stronach 142–143 Henryk Rutkowski przytacza zdanie z jednej z prac Tomasza Jaszczolta, w którym pojawia się gród w Goniądzu. Otóż wedle mojej wiedzy do dziś nie odnaleziono tu żadnego materialnego śladu takiego umocnienia. Badacze zaledwie dopuszczają jego istnienie w miejscu późniejszego zamku Radziwiłłów⁶⁰. Nie wiem też, na jakiej podstawie źródłowej opiera się twierdzenie Autora (s. 145), że przed 2 grudnia 1382 r. oddzielono od ziemi wiskiej należące jakoby do niej

⁵⁴ Wskazują na to prowadzone na tym obszarze badania archeologiczne (por. np. wyniki badań wykopaliskowych w Trzciance). Pozyskane fragmenty glinianych naczyń nawiązują do mazowieckiej ceramiki naczyniowej i jakkolwiek noszą także cechy miejscowe, są różne od naczyń wschodnioruskich. Na zachodniostowiańską przynależność kulturową wskazuje również konstrukcja przekładkowa odslonięta w jednym odcinku nasypu wału grodu. Por. A. Andrzejewska, U. Stankiewicz, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Trzciance, gm. Janów, pow. Sokółka*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, 5, 2009, s. 142. W kilku ostatnich latach na obszarze tzw. łułu Biebrzy, czyli między Biebrzą a Supraślą, pracownicy Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie odkryli ponad dwadzieścia nowych grodzisk, co całkowicie zmienia obraz tutejszego osadnictwa ugruntowany w świadomości historyków przez Kamińskiego i Wiśniewskiego. Dokładniejszą chronologię tych obiektów będzie można ustalić po badaniach wykopaliskowych. Za tę ostatnią informację dziękuję mgr. Jerzemu Maciejukowi z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.

⁵⁵ *Die Chronik Wigands von Marburg*, s. 647, 648.

⁵⁶ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, Bd. 1: 1398–1437, Hrsg. E. Weise, Marburg 1970, nr 2. Mazowsze utraciło wówczas powiat goniądzki.

⁵⁷ Tamże, nr 152, 154.

⁵⁸ *Spransla*, w: *Polska XVII wieku*, s. 7.

⁵⁹ *Die littauischen Wegeberichte*, Hrsg. T. Hirsch, w: *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 2, nr 62.

⁶⁰ A. Kamiński, *Pogranicze*, s. 11. Por. J. Kloza, J. Maroszek, *Dzieje*, s. 5.

obszary położone nad równoleżnikowym biegiem Narwi i nad Supraślą (Tykocin, Złotorię, Popielowe Siedlisko) i przyłączono do kasztelanii nowogrodzkiej. Dokument, na który powołuje się Autor, nie daje do takiego sądu żadnej podstawy⁶¹. Było to zaledwie potwierdzenie przez Siemowita IV rozgraniczenia obu kasztelanii na Wysoczyźnie Kolneńskiej, dokonane go przez Kazimierza Wielkiego i księcia

Siemowita (III) *genitore nostro carissimo*, zapewne w 1351 r., po śmierci Bolesława III, kiedy kasztelania wiska przeszła w ręce Kazimierza Wielkiego, a następnie jako lenno – w ręce Siemowita III i Kazimierza I. Nie mogę wykluczyć, że do rozgraniczenia doszło jeszcze wcześniej, w 1345 r., gdy po śmierci Siemowita II kasztelania wiska przeszła w ręce Bolesława III. ■

Bibliografia

Źródła publikowane

- Die Chronik Wigands von Marburg*, Hrsg. T. Hirsch, w: *Scriptores rerum prussicarum*, t. 2, Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1863, s. 429–662.
- Iura Masoviae terrestria*, t. 1, oprac. J. Sawicki, Warszawa 1972.
- Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, ed. M. Dogiel, Vilnae [1758].
- Die littauischen Wegeberichte*, Hrsg. T. Hirsch, w: *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1863, s. 662–711.
- Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w.*, t. 2: *Księga oznaczona nr 334 z lat 1429–1433*, wyd. A. Włodarski, Warszawa 1930 (Pomniki Prawa, 6).
- Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1249–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1989.
- Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000.
- Polska XVII wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6, cz. 2: *Podlasie*, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1909 (Źródła Dziejowe, 17, 2).
- Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 5, Lfr. 2, Hrsg. K. Conrad, Marburg 1969.
- Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1863.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, wyd. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1887.
- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, Bd. 1: *1398–1437*, Hrsg. E. Weise, Marburg 1970.
- Synodus Dioecisana Vilmensis. Ab Illustrissimo, Excellentissimo ac Reverendissimo Domino D. Michaele Joanne Zienkovicz Dei et Apostolica Sedis Gratia Episcopo Vilmensi*, Vilnae 1744.
- Tabella miast, usi, osad, Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności*, t. 2, Warszawa 1827.
- Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверо-Западной Руси издаваемый при Управленіи Виленскаго учебнаго округа*, т. 1, Вильна 1867.
- Atlas podziału hydrograficznego Polski*, cz. 1: *Mapy w skali 1:200 000*, cz. 2: *Zestawienie zlewni*, red. H. Czarnecka, Warszawa 2005.
- Hennenberger C., *Prussiae. Das ist des Landes zu Preussen, welchs das herrlichste theil ist Sarmatiae Europaeae*, skala: ok. 1:370 000, Königsberg 1576.
- Hennenberger C., *Prussiae Das ist des Landes zu Preussen Welches das herrlichste theil ist Sarmatiae Europaeae*, skala: ok. 1:370 000, Königsberg 1595.
- Mapa topograficzna*, N 34-106: *Tykocin*, skala: 1:100 000, [b.m.w.] 1960.
- Mapa topograficzna Polski*, 235.1: *Goniądz*, skala: 1:50 000, Warszawa 1991.
- Naronowicz-Naroński J., *Districtus Lec'censis in Dukatu Prussiae Eiusq. tractu Suda-viensis*, skala: ok. 1:100 000, [ok. 1660], w: J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997 (Studia i Materiały z Historii Kartografii, 15).
- Perthées K., *Mappa szczegulna wojewodztwa podlaskiego*, skala: 1:225 000, 1795.

⁶¹ *Iura Masoviae terrestria*, t. 1, nr 27. Nie wyraziłam też takiego poglądu w pracy: E. Kowalczyk-Heyman, *Dzieje*.

- Stein von, *Krieges Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltend das nunmehrige Plocker und Bialostoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800*, skala: 1:33 300.
- Szeliga J., *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Naronńskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997 (Studia i Materiały z Historii Kartografii, 15).
- Topograficzna karta Królestwa Polskiego*, skala: 1:126 000, Warszawa 1843 [oprac. 1839].
- Andrzejewska A., Stankiewicz U., *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Trzciance, gm. Janów, pow. Sokółka*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, 5, 2009, s. 137–153.
- Biolik M., *Gewässernamen im Flussgebiet der Narew von der Quelle bis zur Einmündung der Biebrza, Teil 1: Die fließenden Gewässer = Nazwy wodne dorzecza Narwi od źródeł do ujścia Biebrzy, cz. 1: Nazwy wód płynących*, Stuttgart 2005 (Hydronymia Europaea, 19).
- Błaszczak K., Ejdulis A., Kittel P., Zawilski P., *Ratownicze badania wykopaliskowe w ciągu rozbudowywanej drogi krajowej nr 8 na odcinku Jeżewo–Białystok [km 615+4+850 – km 639+365], Złotorya stan. 56, gm. Choroszcz, woj. podlaskie (AZP 36-84/57)*, Białystok–Łódź–Suwałki 2010.
- Borysiak E., Swoboda P., *Sielachowskie*, hasło w: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [t.] 13: *Sa–Si*, Kraków 2016, s. 150.
- Hydronimia Wisły*, cz. 1: *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, red. P. Zwoliński, Wrocław 1965.
- Jaszczolt T., *Granica pomiędzy ziemią drohiczką i liwską w świetle protokołu komisji z 1546 roku*, „Rocznik Liwski”, 6, 2013, s. 13–54.
- Kamiński A., *Pogranicze polsko-rusko-jaćwieskie między Biebrzą i Narwią*, „Rocznik Białostocki”, 4, 1963, s. 5–41.
- Kłoz J., Maroszek J., *Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich*, Białystok–Goniądz 1997.
- Kowalczyk-Heyman E., *Czym były mazowieckie „płoty”? (uwagi wstępne)*, „Studia Geohistorica”, 4, 2016, s. 27–37.
- Kowalczyk-Heyman E., *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Pisą a Biebrzą)*, Warszawa 2013.
- Kowalczyk-Heyman E., *O rzekomych wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z grobami w obudowach kamiennych w łuku Biebrzy*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 57 (2), 2009, s. 295–299.
- Kowalczyk-Heyman E., *Rajgród 1360 r. Przyczynek do dziejów granicy mazowiecko-krzyżackiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 113 (3), 2006, s. 5–18.
- Maroszek J., *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z dziejów realizacji myśli monarchicznej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000.
- Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII w., poprzedzone wiadomościami o życiu*
- i pismach Jana Ostroroga wojewody poznańskiego*, oprac. W. Chomętowski, Warszawa 1876.
- Mortensen G., *Beiträge zur Kenntnis des nordöstlichen Mitteleuropa um 1400*, „Zeitschrift für Ostforschung”, 9 (2–3), 1960, s. 19–107.
- Mysłowski G., *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI wieku)*, Warszawa 1999.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [t.] 13: *Sa–Si*, Kraków 2016.
- Pacuski K., *Sławiec h. Półkoźcic, kasztelan wiski*, hasło w: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, z. 159, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1998, s. 597–508.
- Pacuski K., *Uzupelnienia i sprostowania do „Nowego Kodeksu dyplomatycznego Mazowsza”, część III: dokumenty z lat 1356[–1381]*, „Studia Źródłoznawcze”, 40, 2002, s. 167–200.
- Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszynski i dekanat augustowski*, oprac. W. Wernerowa, Warszawa 1996.
- Rhode G., *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Köln–Graz 1955.
- Rutkowski H., *Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.*, „Studia Geohistorica”, 5, 2017, s. 140–155.
- Słownik staropolski*, t. 9, z. 5 (59), red. S. Urbańczyk, Wrocław 1987.
- Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985.
- Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1967.
- Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majecki, Warszawa 1975.
- Supruniuk A., *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktura władzy*, Warszawa 2010.
- Szeliga J., *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Naronńskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Warszawa 1997 (Studia i Materiały z Historii Kartografii, 15).
- Tyszkiewicz J., *Podlasie: kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Woj. Siedleckiego”, 3, 1982, s. 3–17.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, w: *Studia*

- i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1967, s. 13–294.
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majecki, Warszawa 1975, s. 9–252.
- Wiśniewski J., *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 7–27.
- Ліцкевіч А., *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV ст.: назва і межы*, w: *Гарадзенскі палімпсест 2012. Людзі даўняй Гародні. XV–XX стст.*, рэд. А.Ф. Смаленчук, Н.У. Сліж, Гродна 2013, s. 10–59. ■